

Ewa Baszak

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: ewa.baszak@gmail.com

Wizerunek mafii we Włoszech na wybranych przykładach filmowych

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje sposoby obrazowania mafii w kinie włoskim. W pierwszej części skupia się na przedstawieniu korzeni włoskich organizacji przestępczych, zaczynając od Cosa Nostry na Sycylii pod koniec XIX wieku. Następnie autor krótko opisuje cechy charakterystyczne pozostałych organizacji w Italii: Gomorri działającej w Kampanii, 'Ndranghety aktywnej na obszarze najbardziej niebezpiecznego regionu w kraju – Kalabrii. Druga część artykułu przedstawia wybrane obrazy mafii w kinie włoskim, zaczynając od analizy jednego z pierwszych filmów o mafii, a mianowicie *Pod niebem Sycylii* (1948, reż. Pietro Germi). Kolejne analizowane dzieła to: *Sto kroków* (2004, reż. Marco Tullio Giordana), opisujący męczeńską śmierć Peppino Impastaty; twórczość Damiano Damianiego, który jest przedstawicielem kina mafijnego, oraz *Gomorra* (2008, reż. Matteo Garrone), w tym wypadku zarówno film, jak i telewizyjny serial, jako przykład kina realistycznego, zrywającego z takim sposobem obrazowania i taką perspektywą narracyjną, która w recepcji dzieła skutkuje „sprzyjaniu” gangsterom jako bohaterom fabuł.

Słowa kluczowe: mafia, kino włoskie, Gomorra, Cosa Nostra, 'Ndrangheta.

Początki mafii

Termin *mafia* pojawił się po raz pierwszy w 1865 roku w sprawozdaniu prefekta Palermo i określał działania „stowarzyszenia przestępczego”. Zbigniew Machelski pisze, że słowo to zostało użyte także w Toskanii, gdzie wyraz *maffia* oznaczał biedotę, a o bandytach mówiło się *smafari*. Mafia jako struktura przestępcza powstała z prostych pobudek: z chęci wzbogacenia się oraz poprawy statusu społecznego owej biedoty i ludzi z półświatka¹. Mafia, której kolebką stała się Sycylia, wyłoniła się krótko po Zjednoczeniu Włoch, kiedy do nowo powstałego państwa przyłączone zostało Królestwo Sycylii. Jego mieszkańcy nie czuli żadnej realnej więzi z nowym organizmem państwowym, gdyż stanowiło arenę zmagania wielu mocarstw, cywilizacji i monarchii, sferę ich wpływów, a co za tym idzie – skomplikowanych procesów demograficznych, społeczno-kulturowych i politycznych, skutkujących powstaniem niejedno-

---

¹ Z. Machelski, *Mafia i państwo włoskie*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 9, s. 121.

znacznej tożsamości narodowej i etnicznej mieszkańców, wypracowaniem rozmaitych strategii poziomego, czyli pozainstytucjonalnego, ostatecznie również familiarnego współdziałania. Ten południowy region obecnych Włoch należał kolejno do Fenicjan, Greków, Rzymian, Bizantyjczyków, Arabów, Normanów, Francuzów i Hiszpanów. Machelski pisze: „Zjednoczenie państwa nie miało większego znaczenia dla wykształcenia się obyczajów obywatelskich. Wszystkie klasy nawykły do oporu i uważały, że władzę można dowolnie oszukiwać bez moralnych skrupułów. Zamiast uznać, że należy płacić podatki, uważano raczej, że należy znaleźć właściwy sposób unikania ich [...]. W pierwszym okresie XIX wieku mafiosi służyli jako pośrednicy pomiędzy posiadaczami ziemskimi i dzierżawcami gruntów [...]. Mafia spełniała te potrzeby, których nie zaspokajało państwo (chronili przed bandytami, kradzieżami oraz przed negatywnymi skutkami konkurencji ze strony sąsiadujących miast)”². Mafia w XXI wieku stała się instytucją niemalże państwową. Obroty mafijne szacuje się na 100 mld euro, co stanowi 1/6 obrotu budżetu państwa³. W sondażu przeprowadzonym w 2005 roku, którego pytanie brzmiało: *Kto rządzi we Włoszech? Mafia czy państwo?*, 91% respondentów odpowiedziało – mafia⁴. Były sędzia Giovanni Falcone, który walczył z mafią i z rąk mafii zginął, mówił, że w Rzymie napotykał na niewidzialny mur, którego nie mógł zrozumieć. Z jednej strony, z perspektywy etycznej i prawnej, organizacje przestępcze, o jakich mowa, uznaje się niewątpliwie za społecznie szkodliwe i niebezpieczne, dlatego też dąży się do ich zniszczenia, z drugiej jednak strony ich istnienie przynosi korzyści wielu klasom społecznym. Od ponad wieku państwo włoskie walczy z mafią, jednak skutki tej walki nie są zbyt imponujące. Obecnie działają już cztery duże grupy mafijne: ‘Ndrangheta w Kalabrii, Cosa Nostra na Sycylii, Camorra w Neapolu i Sacra Unita Corona w Apulii. Jak pisze Jurgen Roth, cechy charakterystyczne działalności wszystkich wspomnianych grup mafijnych to m.in.: „kontrola nad terytorium, zdolność do utrzymywania tajnych, sekretnych stosunków ze strukturami gospodarczymi, administracyjnymi i instytucjami różnego typu (polityczność), umiejętność wtopienia się w społeczeństwo mieszczańskie (kamouflaż)”⁵. W dyskursie medialnym najczęstszymi tematami podejmowanymi w odniesieniu do tego „zawilego systemu” – jak określa mafię Roberto Saviano w książce *Gomorra* – są: korupcja, wojna klanów, zabójstwa, handel bronią i narkotykami, rabunki, sprzedaż podróbek różnych towarów, usuwanie odpadów, przemysł papierosów, fałszowanie bilansów księgowych oraz przede wszystkim pranie brudnych pieniędzy⁶. Ofiarami mafii są najczęściej: antymafijni aktywiści, sędziowie, naoczni świadkowie, funkcjonariusze policji oraz ci, którzy kiedyś byli związani z mafią, ale postanowili z nią walczyć i współpracować z policją⁷. Dla przykładu – Camorra w ciągu ostatnich trzydziestu lat zabiła ponad cztery tysiące osób. Wielu Włochów, zwłaszcza na południu, żyje w strachu przed mafijnym terrorem. Czytają o porwaniach, ściąganiu haraczy czy zabójstwach, sami także padają ofiarą mafii, ale nie chcą przerywać milczenia. Dla większości mieszkańców Włoch mafia to temat tabu. „Usta, które nie mówią... przeżyją” – ta reguła funkcjonuje wśród mieszkańców najbardziej i najniebezpieczniejszego regionu Włoch oddzielającego Sycylię od Półwyspu Apenińskiego – czyli w Kalabrii. ‘Ndrangheta prowadzi jeden z największych w Europie

² Z. Machelski, op. cit.

³ Ibidem, s. 121.

⁴ Zob. A. Ingroia, *La mafia tra diritto e politica. Mafia d'Italia nel nuovo millenium: analisi e proposte*, s. 118.

⁵ J. Roth, *Europa mafii*, tłum. T. Gabiś, Wydawnictwo Wektory, Kraków 2010, s. 22.

⁶ Ibidem.

⁷ D. Renga, *Unfinished business: Screening the Italian Mafia in the New Millenium*, Toronto 2013, s. 5.

interesów kokainowych z Ameryką Południową. Jej roczny dochód wynosi około 44 miliardy euro, czyli więcej niż produkt krajowy Estonii i Słowenii łącznie⁸. Mieszkańcy Kalabrii porównują swój obszar zamieszkania do Czarnobyli, twierdząc, że zostali otruci przez mafię, która rozprzestrzeniła się jak nowotwór nie tylko na tych terenach, gdzie się wychowali, ale również na północy – w Szwajcarii i w Niemczech⁹.

Machelski pisze, że zjawisko mafii jest jednym z najtrwalszych myślowych stereotypów, które czerpiemy z literatury, filmów, fotografii i informacji prasowych. Środowisko mafijne jest hermetyczne, do niedawna świat zewnętrzny nie wiedział zbyt wiele o samej strukturze tych organizacji przestępczych, tajne informacje nie wypływały na światło dzienne¹⁰. Tę formę patologii społecznej od zawsze starało się jednak prezentować kino.

Do lat sześćdziesiątych powiązania państwa z mafią stanowiły tabu dla prasy i filmowców. Znaleźli się jednak reżyserzy, którzy postanowili o tym opowiedzieć¹¹. Autorzy, których filmy zostaną przeanalizowane w artykule, to przede wszystkim: Pietro Germi (1948, *Pod niebem Sycylii*) obrazujące działalność Cosa Nostry, filmy Damiano Damiani (1964, *Dzień puszczyka*), Marco Tullio Giordana (2000, *Sto kroków*) opowiadający historię wspomnianego Peppino Impastaty oraz Matteo Garrone (2008, *Gomorra*, *Gomorra – serial*) skupiający się na realistycznym ujęciu mafii w Neapolu.

Pietro Germi i Marco Tullio Giordana

Najpopularniejsze filmy to te, które opowiadają o Cosa Nostrze. Jest to najstarsza, najbardziej tradycyjna i rozprzestrzeniona na całym świecie organizacja mafijna. Na początku XX wieku liberalna mafia sycylijska żyła we względnej zgodzie z faszystowskim państwem, obie strony czerpały korzyści ze swojej siły. Jednak po pewnym czasie Benito Mussolini „nie mógł – jak pisze Machelski – dalej tolerować konkurencji, która naruszyła monopol faszystów na stosowanie terroru”¹². Dodatkowo w 1924 r. *duce* został obrażony przez jednego z mafiosów, co stało się przyczynkiem do eskalacji przemocy i zastosowania represji i tortur niespotykanych od czasów inkwizycji¹³. Uznaje się to za przyczynę masowej emigracji części członków Cosa Nostry do Stanów Zjednoczonych.

Kino opowiadające o mafijnych zbrodniach kojarzone jest często z odmianą kina gatunkowego ukształtowanego w latach trzydziestych XX wieku, czyli z kinem gangsterskim. Najpopularniejszy film portretujący włoską mafię stanowi trylogia *Ojciec Chrzestny* w reżyserii Franca Forda Coppoli. To powszechnie znana filmowa historia sycylijskiego rodu Corleone działającego na terenie Nowego Jorku¹⁴. Tego typu obrazy gatunkowe,

⁸ J. Roth, op. cit., s. 31.

⁹ Ibidem, s. 21.

¹⁰ Z. Machelski, op. cit. s. 121.

¹¹ T. Miczka, *Kino włoskie*, Gdańsk 2009, s. 213.

¹² Z. Machelski, op. cit. s. 126.

¹³ Ibidem.

¹⁴ W latach siedemdziesiątych mafia zajęła się na skalę masową biznesem narkotykowym, zajmując się najpierw handlem heroiną, a później kokainą. W połowie lat siedemdziesiątych Cosa Nostra stała się największym producentem i dostawcą narkotyku na Zachodzie, również w Stanach Zjednoczonych. Od kilku lat Cosę Nostrę przebija 'Ndragheta, która odpowiedzialna jest za przemysł 85% kokainy do Europy, ibidem.

portretujące mafię według wzorca romantycznej przypowieści o walce dobra ze złem, w których widz mógł pozwolić sobie na empatię wobec gangsterów-bohaterów filmu, reżyserowali wcześniej, poza nielicznymi wyjątkami, na ogół twórcy drugorzędni¹⁵. Kino włoskie dużo wcześniej niż amerykańskie i zdecydowanie lepiej radziło sobie z tym tematem, podejmując go w szczególnej odmianie kina politycznego, a mianowicie w dramatach przedstawiających wszechwładzę mafii i nieudolną walkę państwa z tym systemem. Jeden z czołowych przedstawicieli tego nurtu, Damiano Damiani, w wywiadzie dla czeskiej prasy powiedział: „Mafia tkwi po prostu w sycylijskiej mentalności. Ziemię tej wyspy były stale zajmowane przez obcych – Greków, Rzymian, Arabów, Normanów, Hiszpanów... Dla Sycylijczyków wszelka władza jest symbolem wroga, co ma zasadnicze znaczenie dla zrozumienia sycylijskiej kultury [...]. Mafia zawsze miała powiązania z władzą, z każdą władzą. Jest przede wszystkim zjawiskiem ekonomicznym, była więc od początku sprzęgnięta z sycylijskimi właścicielami ziemskimi. Modernizacja życia skłoniła ją do przymierza z przemysłem”¹⁶. Wypowiedź Damianiego wskazuje na dokładne rozpoznanie genezy problemu, jego historycznej i społecznej złożoności. Naturalną tego konsekwencją jest inny, zapewne mniej sensacyjny i mniej aprobatywny od amerykańskiego sposób obrazowania mafii.

Po raz pierwszy przełamał tabu i ukazał mechanizm wyzysku i kontrolę mafii nad Sycylią¹⁷ Pietro Germi w filmie *Pod niebem Sycylii* (1948), do którego scenariusz napisał Federico Fellini. Bohaterem filmu jest młody prawnik Guido Schiavi, który przyjechał na Sycylię, żeby objąć urząd sędziego. Wrogo przyjęty w miasteczku opanowanym przez mafię, tuż po przyjeździe dostaje do rozwiązania sprawę zabójstwa, ale jakkolwiek próba rozwikłania morderstwa kończy się niedopowiedzeniem, gdyż mieszkańcy nie chcą udzielać nowo przybyłemu żadnych informacji, które pomogłyby rozwikłać zagadkę. Wszystko przez powszechną zмовę milczenia (*omertà*). Po nieudanym śledztwie Schiavi postanowił zwrócić się do barona Lo Vasto, który był członkiem Cosa Nostry, prosząc go o otwarcie kopalni, w której mogłoby znaleźć pracę wielu ludzi. Lo Vasto stara się przekupić ambitnego sędziego, ostudzić jego etyczny zapal. Ten nie daje za wygraną, za co ponosi śmierć z rąk mafii.

Silne powiązanie polityki z mafią sycylijską pokazał też Marco Tullio Giordana w filmie nawiązującym do autentycznych wydarzeń i postaci – *Sto kroków* (2000) – którego bohaterem jest Peppino Impastato, młody działacz lewicowy, prowadzący audycje w swoim Radio Aut, na bieżąco informujący mieszkańców o niedozwolonych działaniach Cosa Nostry w małej miejscowości Cinisi. Impastato zostaje zabity przez mafię 9 maja 1978 roku, pięć dni przed wyborami władz miasta, w których miał wziąć udział¹⁸. Tytułowe „sto kroków” to odległość, jaka dzieliła Giuseppe od domu mafiosa Tano Badalementiego. „Ta odległość to dystans na całą Sycylię, jaki dzieli dwa światy – tych, którzy żyją źle, i tych, którzy chcą dobrze” – mówi w ostatniej scenie Peppino. Chłopak stał się dla wielu młodych ludzi symbolem walki o nowe i sprawiedliwe Włochy. Sycylijski *boss* Tano Badalementi został skazany na dożywocie w 2004 roku.

¹⁵ T. Miczka, op. cit., s. 477.

¹⁶ Cyt. za: „Film a Doba” 1972, nr 9, s. 18.

¹⁷ G.P. Brunetta, *Cent'anni di cinema italiano. Dal 1945 ai giorni nostri*, Bari 2010, s. 41.

¹⁸ S. Vitale, *Peppino Impastato, l'eroe dei cento passi*, <http://www.antimafiaduemila.com/images/stories/pdf/dizionario-mafia/dizionariodellamafia9.pdf>, dostęp: 20.03.2017 r.

Damiano Damiani

Pod koniec lat sześćdziesiątych najważniejszym twórcą filmów o mafiosach był wspomniany już Damiano Damiani, który w swoich obrazach piętnował fasadowość włoskiej demokracji. Władza znajdowała się bowiem w rękach ludzi, którzy bronili interesów najbardziej reakcyjnych i przestępczych sił. Do ważniejszych filmów Damianiego należy *Dzień puszczyka* (1968) zrealizowany na podstawie powieści sycylijskiego pisarza Leonardo Sciascia, o tym samym tytule. Tadeusz Miczka pisze, że „film wywołał burzliwą dyskusję na temat wszechwładzy mafii, ponieważ Damiani, mimo nacisków producentów i sycylijskich bonzów, nie zmienił zakończenia. Policjant, który próbował zdemaskować burmistrza miasteczka będącego jednocześnie szefem mafijnej organizacji, został odwołany z zajmowanego stanowiska, a jego miejsce zajął mniej dociekliwy komendant karabinierów. Zbrodniarze – przekonywał twórca widzów – spokojnie mogą świętować swoje zwycięstwo”¹⁹. Film opowiada o powszechnej zмовie milczenia i korupcji rozprzestrznionej w środowisku polityków, sędziów i Kościoła katolickiego. Inne filmy Damianiego zasługujące na uwagę to m.in. *Piękna nie chce milczeć* (1970) oraz *Zeznanie komisarza policji przed prokuratorem Republiki* (1971), w których obnażał mechanizmy, na jakich opierał się system władzy uniemożliwiający właściwe funkcjonowanie w państwie aparatu sprawiedliwości. Natomiast *Śledztwo skończone, proszę zapomnieć!* (1971) oraz *Zabójstwo prokuratora* (1975) ukazują rozkład władzy państwowej i coraz silniejszą pozycję mafii. Polskim widzom reżyser znany jest z serialu *Ośmiornica*²⁰ (1984), w którym w rolę komisarza Corrado Cattanigo, rozwiązującego zagadki mafijne, wciela się Michele Placido. Dzieła Damianiego to nie tylko filmy polityczne, ale wręcz rewolucyjne, nawołujące do zmiany struktur politycznych we Włoszech.

Jak zauważa Tadeusz Miczka, filmy Damianiego ukazywały sytuację społeczno-polityczną Włoch opisaną przez Franca Ferrarottiego w raporcie z 1978 r. na temat problemu rozwoju mafii²¹: „Mafia jest wielokształtna i dynamiczna, wykazała się niezwykłą elastycznością i zdolnością przystosowania do wszelkich nowych warunków i sposobów działania. [...] Rekonstruuje się drogę ewolucji tego zjawiska, mówiąc o kolejnych pokoleniach, od mafii feudalnej aż po jej nowe wcielenia: mafie zajmujące się budownictwem, prostytutką i sprzedażą narkotyków. Obejmuje ona nowe sektory działania, zajmuje się porwaniami i penetracją różnych szczebli administracji państwowej. Nowy charakter przybierają jej kontakty z politykami i władzą sądowniczą, a sama organizacja przekształca się ze zbrodniczego stowarzyszenia «rzemieślników» w wielkoprzemysłowy koncern. Z uwagą obserwuje się przenikanie tego zjawiska z Sycylii do Kalabrii, z Południa na Północ, ale policja i inne służby odpowiedzialne za bezpieczeństwo wciąż udają zaskoczenie, są wywodzone z pola i czasami ośmieszane”²².

¹⁹ T. Miczka, op. cit., s. 425

²⁰ Damiano Damiani wyreżyserował pierwszy z dziesięciu sezonów popularnego również w Polsce serialu.

²¹ T. Miczka, op. cit., s. 692.

²² F. Ferrarotti, *Rapporto sulla mafia: dal costume locale e problema dello sviluppo nazionale*, 1978, s. 283–284.

Matteo Garrone

Mafia działająca w Neapolu składa się obecnie z około czterech tysięcy dwustu kamorystów, tworzących ponad sto rodzin mieszkających w Kampanii, z których czterdzieści dwie operują za granicą, przede wszystkim w Niemczech²³. Dwa najbardziej znane klany rodzinne to Alleanza di Secondigliano (ich losy przedstawione są w serialu *Gomorra*) oraz klan Casalesi. Zajmują się one głównie praniem brudnych pieniędzy zarówno we Włoszech, w Ameryce Południowej (w związku z handlem narkotykami), w Stanach Zjednoczonych (na rynku zbytu narkotyków), jak i w większych ośrodkach w Niemczech, przede wszystkim w Berlinie, Dortmundzie, Frankfurtu, Hamburgu, Hanowerze, Kolonii, Moguncji, Monachium, Stuttgarcie czy Wiesbaden. Camorra reprezentuje mafię w okresie transformacji, zmieniającą się w nową gospodarczą organizację przestępczą, która posiada zdolność do podbijania nowych rynków. Camorra zajmuje się również oszustwami przy wykorzystywaniu subwencji i dotacji unijnych²⁴. Od lat dziewięćdziesiątych organizacja masowo zajmuje się także utylizacją śmieci²⁵. Włosi nazywają Camorrę *ekomafia*. Mafia nie tylko zajmuje się zdobywaniem kontraktów na oczyszczanie Neapolu, ale sprowadza również śmieci z północy Włoch, zarabiając na tym olbrzymie sumy. Odpady nie są utylizowane, a umieszczane u podnóży Wezuwiusza. Tomasz Bielecki w reportażu na temat Neapolu opisuje pejzaż miasta ze śmieciami w tle. „– Mam wrażenie – mówi mi Vito Faenza, dziennikarz gazety «Corriere del Mezzogiorno» – że my, w Neapolu żyjemy z «tym kłopotem» prawie od zawsze, bo prawie od zawsze żyjemy z Camorrą, neapolitańską mafią, która pogрузzyła nas w tych śmieciach”²⁶.

Spoleczne i ekonomiczne przyczyny decydują o sile i władzy mafii. Kampania, od lat region skrajnie biedny, jest pożywką dla mafiosów. Wyzyskuje mieszkańców i w przemysłany sposób organizuje im pracę. Obecnie coraz częściej do głosu dochodzą również młodociane gangi, które walczą o kontrolę nad terytorium i o pozycję na rynku narkotykowym²⁷. Działania mafii i jej wpływ na funkcjonowanie Neapolu najdobitniej pokazuje film *Gomorra* (2008, reż. Matteo Garrone) zrealizowany na podstawie powieści Roberto Saviano *Gomorra – podróż po imperium kamorrry*. Autor reportażu obecnie zmienia co jakiś czas miejsce zamieszkania ze względu na ujawnienie w swej publikacji niewygodnych faktów. Opisuje on metody działania kamorystów, skrupulatnie podając ich historie dojścia do władzy, wymieniając nazwiska mafiosów czy roczny dochód mafijnej rodziny. Wybitny włoski reżyser Matteo Garrone postanowił w formie quasi-dokumentu stworzyć opowieść o zawiłym systemie mafijnym, a także sportretować autentycznych gangsterów z dzielnicy Secondigliano²⁸. Film przedstawia historie pięciu postaci: krawca, księgowego, absolwenta uniwersytetu oraz dwóch młodocianych przestępców, którzy udają mafiosów. Wszyscy chcą zrobić karierę, szybko zarobić pieniądze, a mafia potrafi to wykorzystać.

²³ J. Roth, op. cit., s. 27.

²⁴ Ibidem, s. 28.

²⁵ http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114881,5452898,Powachac_Neapol_i_umrzec_.html?disableRedirects=true, dostęp: 24.08.2017 r.

²⁶ Ibidem.

²⁷ <https://wiadomosci.wp.pl/neapol-w-szponach-kamorrry-wloski-rzad-wysyla-wojsko-na-ulice-by-poskromic-mafijne-klany-6025260081153153a>, dostęp: 24.08.2017 r.

²⁸ Trzech aktorów-amatorów po premierze filmu zostało aresztowanych za przynależność do *Camorrry*.

Garrone stworzył zupełnie nowy model gatunkowy filmu mafijnego. Tadeusz Miczka, znawca kina włoskiego, pisze, że reżyser „odrzucał tradycyjne konwencje umożliwiające widzom «kibicowanie» gangsterom oraz narrację typowo fabularną (dodawał do siebie epizody i zwykłe sytuacje) i moralizowanie. Utwór wywoływał duże wrażenie dzięki zastosowanej, oczywiście w nowoczesnym wydaniu, neorealistycznej metody filmowania, określanej dawniej jako konkretyzacja «nagiej prawdy codzienności» na ekranie. Potęgowało je wyraźne nacechowanie warstwy dźwiękowej, polegające na braku muzyki i komentarza z *offu*. Głosy ludzkie, odgłosy samochodów i strzałów oraz szelest banknotów tworzyły niezwykle ekspresyjne tło dźwiękowe dla przedstawianych zdarzeń”²⁹. Sam reżyser o walorach artystycznych wypowiada się tak: „Surowy materiał, nad którym pracowałem, kręcąc *Gomorrę*, był tak mocny wizualnie, że filmowałem go najprościej, jak to było możliwe, tak jakbym był przechodniem, który znalazł się tam przez przypadek. Była to dla mnie najlepsza droga odtworzenia uczuć, które towarzyszyły mi podczas kręcenia filmu”³⁰. Sześć lat później, po sukcesie *Gomorry*, Saviano zdecydował się współtworzyć serial o tym samym tytule. Twórcom udało się zrealizować mistrzowską fabulę, w której akcja toczy się bardzo szybko, odwrotnie niż w serialach amerykańskich o tematyce gangsterskiej, które do tej pory cieszyły się największą popularnością. Tak samo jak w *Gomorze* z 2008 roku mamy do czynienia z realizmem, a jednym z największych atutów serialu są: aktorzy amatorzy, szarość życia codziennego, brutalna prawda o życiu półświatka Neapolu, pocztówkowe obrazy miasta zastąpione slumsami i toksycznymi odpadami na ulicach oraz wizerunek struktur mafijnych z perspektywy prostego obserwatora. Włoska produkcja przedstawia losy klanu Savastano³¹, z wybitną postacią na czele – don Pietro (Fortunato Cerlino), głową neapolitańskiej rodziny i szefem mafii. U jego boku działa Ciro di Marzio (Marco d’Amore), prawa ręka bossa, wspinający się zachłannie po szczeblach kariery. Dopóki panuje bezgraniczna lojalność, ich relacje pozostają w zgodzie. Nie trwa to jednak długo. Dochodzi do walki o władzę, o wpływy w mieście i poza jego granicami. Tak jak w większości włoskich filmów o mafii i zgodnie z jej stereotypem, najważniejszym spoiwem organizacji okazuje się rodzina – to dzięki niej powstają mafijne klany oparte na lojalności rodzinnej czy raczej „amoralnym familiaryzmie”³². Niemniej mamy tu do czynienia z przekroczeniem owych zasad. Dopuszczalne okazuje się zarówno zabójstwo dzieci, jak i zdrada syna wobec ojca. Pierwszy sezon za sprawą owego realizmu i zdekonstruowania familiarnego stereotypu mafii odniósł tak wielki sukces, że postanowiono nakręcić kolejne części serialu.

Zakończenie

Innymi filmami wartymi uwagi pokazującymi różne aspekty działania mafii są: *Salvatore Giuliano* (1962, reż. Francesco Rosi), *Lucky Luciano* (1973, reż. Francesco Rosi), *Boski* (2008, reż. Paolo Sorrentino), *Konsekwencje miłości* (2004, reż. Paolo Sorrentino),

²⁹ T. Miczka, op. cit., s. 939-940.

³⁰ Informacja prasowa: <http://archiwum.stopklatka.pl/news/najlepszy-europejski-film-juz-w-styczniu-w-kinach,2>, dostęp: 25.08.2017 r.

³¹ Serialowa rodzina Savastano ma swój odpowiednik w klanie di Lauro w Neapolu.

³² Amoralny familiaryzm – ograniczenie zaufania, lojalności i solidarności do wąskiego kręgu najbliższych osób, przy równoczesnej nieufności, niechęci i podejrzliwości do wszystkich innych, zob. P. Sztompka, *Zaufanie – fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 334.

Kamorysta (1986, reż. Giuseppe Tornatore), *Suburra* (2015, reż. Stefano Sollima), *Salvo. Ocalony* (2013, reż. Antonio Piazza, Fabio Grassadonia), *Mafia zabija tylko latem* (2013, reż. PiF). Stanowią one niewątpliwie ciekawy materiał badawczy, wykraczający jednak poza ramy niniejszego studium. Fenomen ten godny jest jednak uwagi, zajmuje i zajmować powinien nie tylko filmo- i medioznawców, ale w ogóle badaczy włoskiej kultury i społeczeństwa, szczególnie zaś – badaczy rozmaitych narracji o nich.

Stereotypowy obraz gangstera z lat trzydziestych XX wieku, mężczyzny w czarnym płaszczu i kapeluszu, na przełomie lat uległ znaczącej zmianie. Kino amerykańskie, „kibicujące”, jak pisze Miczka, gangsterom, znacząco oddaliło się od filmów włoskich. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych większość obrazów koncentrowała się na wykorzystywaniu pasterzy i ściąganiu haraczy od mieszkańców małych, biednych wiosek na Sycylii. Ponieważ z biegiem lat przestępczość mafijna poszerzyła swoje obszary działalności, m.in. o prostytucję, handel narkotykami i bronią, coraz częściej słyszano się o korupcji, zabójstwach i zniknięciach osób z najważniejszych szczebli administracji państwowej, filmowy obraz mafii uległ metamorfozie. Przestał skupiać się jedynie na przedstawianiu Cosa Nostry jako przykładu najniebezpieczniejszej organizacji przestępczej we Włoszech. Kraj opanowała również ‘Ndranghetta i Gomorra. Ta ostatnia stała się zaś inspiracją do nakręcenia filmów silnie nacechowanych realizmem, ukazujących brutalną prawdę o życiu codziennym mieszkańców Neapolu³³. Bezlitosne działania ‘Ndranghetty, niebezpiecznej mafii kalabryjskiej, zobrazowane zostały również w dramacie *Ciemne dusze* (2014, reż. Francesco Munzi).

Pomimo walki władz z mafią, chwilowych sukcesów rządów i aresztowaniu mafiosów, to i tak znajdzie się ktoś z rodzinnego klanu, kto odbudowuje struktury przywódcze. Mimo ingerencji władz jest to wciąż poważny problem dla mieszkańców Włoch. Kino włoskie od lat stara się ukazać skalę przestępstw dokonywanych przez członków stowarzyszeń przestępczych. Obrazy filmowe ukazują działalność mafii, ale podkreślają też to, że ten temat jest wciąż tematem tabu dla Włochów. Wydawać by się mogło, że w takim kraju jak Włochy – destynacji wakacyjnej dla cudzoziemców, gdzie lekkość bytu jest celebrowana bardziej niż gdziekolwiek indziej w Europie – tak trudny temat jak zabójstwa mafijne nie istnieje. A to jednak we Włoszech mafia wydaje wyroki na niewygodnych dla siebie ludzi. Płaci się za nielojalność, za bycie zbyt dociekliwym, za szukanie sprawiedliwości czy za niepłacenie „podatków” na czas. „Zabij jednego, a przestraszysz dziesięć tysięcy” – to hasło terroru mafijnego wciąż jest obecne w państwie. Kino obrazuje walkę z mafią jako syzyfową pracę. Bezwzględność mafiosów jest nie do opanowania dla władz, a mieszkańcy starają się z nią walczyć sami. Skutek jest niestety raczej zawsze ten sam: mafia wygrywa, a pokonać ją można tylko, ofiarowując własne życie, jak Peppino Impastata.

---

³³ Również bezlitosne działania ‘Ndranghetty, niebezpiecznej mafii kalabryjskiej, zostały zobrazowane w dramacie *Ciemne dusze* (2014, reż. Francesco Munzi).

Bibliografia

- Brunetta G.P., *Cent'anni di cinema italiano. Dal 1945 ai giorni nostri*, Einaudi, Bari 2010,
- Ingroia A., *La mafia tra diritto e politica*, w: *Mafia d'Italia nel nuovo millenium: analisi e proposte*, vol. 1, Libera, Roma 2005,
- Ferrarotti F., *Rapporto sulla mafia: dal costume locale e problema dello sviluppo nazionale*, Liguori 1978.
- Machelski M., *Mafia i państwo włoskie*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2008, nr 9, Wrocław 2008,
- Miczka T., *Kino włoskie*, Słowo. Obraz. Terytoria, Gdańsk 2009,
- Renga D., *Unfinished business: Screening the Italian Mafia in the New Millenium*, Toronto 2013.
- Roth J., *Europa mafii*, tłum. T. Gabiś, Wydawnictwo Wektory, Kraków 2010.
- Saviano R., *Gomorra – podróż po imperium kamorry*, tł. A. Pawłowska-Zampino, Czytelnik, Warszawa 2008.
- Sztompka P., *Zaufanie – fundament społeczeństwa*, Znak, Kraków 2007.

SUMMARY

Ewa Baszak

The image of Italian Mafia in Italian Cinematography

This paper shows the image of Mafia in Italian Cinematography. The author begins by presenting the origins of Mafia, who became a really powerful organization in the 19th century. In the second part, the author describes different forms of organized crime such as: Gomorra, Cosa Nostra, 'Ndranghetta, taking into consideration their particular characteristics. In the last part, the focus is on various aspects of Mafia's functioning as presented in Italian Cinematography, in selected films, which include: *In nome della legge* (1948, Pietro Germi), *Cento Passi* (2004, Marco TullioGiordana), *Il giorno della civetta* (1968, Damiano Damiani), *Gomorra* (2008, Matteo Garrone).

Key words: mafia, Italian Cinema, Gomorra, Cosa Nostra, 'Ndranghetta.

Data wpływu artykułu: 13.06.2018 r.

Data akceptacji artykułu: 10.12.2018 r.